

KUR'AN KURLARININ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK FONKSİYONU: ÖĞRETİCİ GÖRÜŞLERİNE DAYALI SOSYO-PSİKOLOJİK BİR ANALİZ (SAKARYA İLİ ÖRNEĞİ)

Abdullah İNCE*

Öz

Kur'an kursları Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak hizmet veren yaygın din eğitimi kurumlarıdır. Ancak öğrencilerin Kur'an kurslarından beklentileri din eğitimi ile sınırlı değildir. Bunlardan biri de danışmanlık hizmetidir. Dinsel alanın dışında görünürlük kazanan beklentiler daha çok sosyal ve psikolojik –bireysel ve ailevi gibi- düzeylerde kendini göstermektedir. Bu çalışmada yetişkin kadın öğrencilerin psikolojik ve ailevi sorunlarının çözümünde, danışmanlık hizmeti veren bir kurum olarak Kur'an kurslarının fonksiyonları ele alınmaktadır. Kur'an kurslarının öğrencilerin problemlerine ne tür katkılarının olabileceği Kur'an kursu öğretmenlerinin (KKÖ) verdiği bilgilere dayalı olarak tartışılmaktadır. Çalışmamızda öğrenciler tarafından bir "din adamı" olarak konumlandırılan Kur'an kursu öğretmenlerinin, yetişkin kadın öğrencilerin dinî, psikolojik ve sosyal problemlerine anlamlı katkılar sunabileceği, Kur'an kurslarının daha fonksiyonel hale getirilerek bu konuda ciddi katkılar sunabileceği savunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'an Kursu, Yetişkin Kadın, Kur'an Kursu Öğreticisi, Dinî Danışmanlık ve Rehberlik.

Counseling and Guidance Function of Qur'an Courses: A Socio-Psychological Analysis Based on Instructor's Views (The Sample of Sakarya Province)

Abstract

Qur'an courses are widespread religious education institutions serving under the Presidency of Religious Affairs. But, expectations of students are not limited to religious education from Qur'an courses. One of them is counseling service. Expectations that gain visibility out of the religious field show themselves more at social and psychological -Individual and family- levels. In this study, the functions of Qur'an courses are discussed as an institution providing counseling services for the psychological and family problems of adult female students. What kind of contributions can be made for the problems of the students of the Qur'an courses are discussed based on the information given by the Qur'an course instructors. In our work, it is argued that the Qur'an course instructors, who are positioned as "clerics" by students can offer meaningful contributions to the religious, psychological and social problems of adult female students and that Qur'an courses can be made more functional and offer considerable contributions in this regard.

Keywords: Qur'an Course, Adult Woman, Qur'an Course Instructor, Religious Counseling and Guidance.

Giriş

Türkiye'de dinî kurumların toplumsal fonksiyonlarını ele alan çalışmalar genellikle cami üzerinde yoğunlaşmış, ağırlıklı olarak cami hizmetleri ve

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
(abdullahince@sakarya.edu.tr)

vaazlar üzerinde durulmuştur.¹ Toplumsal işlevleri bakımından Kur'an kurslarını ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. Yaygın din eğitiminde rehberlik faaliyeti kapsamındaki çalışmalarda da benzer bir durum söz konusudur.²

Bu çalışmanın temel amacı Kur'an kurslarının rehberlik ve danışmanlık fonksiyonunu ortaya koymaktır. Çalışmanın verileri bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Bu kapsamda 9 Kur'an kursu öğreticisi ile görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'de yetişkin kadın³ bireylerin dinî, psikolojik ve toplumsal sorunlarına rehberlik edilmesi ve danışma hizmeti verilmesi açısından Kur'an kurslarının oldukça işlevsel olduğu, Kur'an kurslarında fiilen bir danışma ve rehberlik hizmeti verildiği ifade edilebilir.

Kur'an kurslarında bir beklenti olarak ortaya çıkan danışmanlık ve rehberlik hizmeti, sosyo-psikolojik bir bağlamda incelenebilir. Zira Kur'an kursu öğreticileri, danışmanlık ve rehberlik hizmeti olarak dinsel danışmanlık, psikolojik danışmanlık ve aile danışmanlığı hizmetlerinin bazı fonksiyonlarını icra etmekte, Kur'an kurslarının bu hizmetlerin verilmesinde önemli fonksiyonlarının olabileceği görülmektedir.

Çalışmada, KKÖ ile yapılan görüşmelere dayalı olarak Kur'an kurslarının rehberlik ve danışmanlık fonksiyonu, psikolojik danışmanlık ve aile danışmanlığı başlıkları altında ele alınmaktadır. Her bölümde literatüre dayalı olarak konunun genel çerçevesi ortaya konduktan sonra araştırmanın bulguları analiz edilmektedir. Sonuç bölümünde ise konuyla ilgili tespit ve öneriler yer almaktadır.

Teorik Çerçeve

Kur'an kurslarında fiili olarak sürdürülen danışma ve rehberlik⁴ faaliyeti pastoral psikoloji, sosyal bakım, manevi danışmanlık ve manevi bakım konu

1 Vejdi Bilgin, "Dinî Sosyalleşme ve Dinî Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi," *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009); Özcan Güngör, "Amerika'daki Türk Gençleri İçin Cami ve Dinî Sosyalleşme (New Jersey Örneği)," *Diyanet İlmî Dergi* 48, sy. 4 (2012).

2 Konuyla ilgili bazı çalışmalardan söz etmek mümkündür. Bkz. Rukiye Karaköse, "Kur'an Kurslarında Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik," *Etkili Din Öğretimi*, (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Dernekler Federasyonu, 2010); Recep Yaparel, "Pozitif Ruh Sağlığına Katkıları Açısından Kur'an Kurslarının Psiko-Sosyal Fonksiyonlarına İlişkin Bir Değerlendirme," *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu 1*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013).

3 Bu çalışmada "yetişkin kadın" ile örgün eğitim öğretim çağını tamamlamış, 20 yaş üstü kadın bireyler kastedilmektedir.

4 Bu çalışmada danışma kavramı fonksiyonel anlamı dikkate alınarak (dini, manevi, inanç vb.) bir sıfat olmaksızın kullanılmıştır. Konuyla ilgili kavram tercihlerinde "pastoral danış-

ve kavramıyla ilişkili görülmektedir. Manevi danışmanlık(MD), başta din ve maneviyat olmak üzere çok kapsamlı ve çoklu anlamlara gelebilecek şekilde kullanılabilen bir kavramdır. Türkçe’de genellikle din ve ahlak anlamında kullanılan maneviyat, Batı’da din dışı inanç, düşünce ve duyguyla ilgili her şeyi de içine alacak şekilde tanımlanmaktadır.⁵ Düzgüner’e⁶ göre maneviyat, Amerika’da duygu yüklü bir tecrübeye karşılık gelirken; Türkiye’de büyük ölçüde inancın gereği olan yaşantılara karşılık gelmektedir. Buna göre Türkiye’de maneviyat, çoğunlukla kişinin inancının gerektirdiği şekilde yaşaması, bunu iç dünyasında hissetmesi, evrensel değerlere sahip olması ve bunların neticesinde kendisiyle, çevresiyle ve Allah’la barışık olmasıdır.

Konuyla ilgili ele alınması gereken kavramlardan biri pastoral danışmanlıktır. *Pastoral counselling*, “Din adamları tarafından hizmet verdiği topluluk üyelerinin duygusal problemlerinin çözümünde yardımcı olmak amacıyla bire bir veya grup olarak verilebilen dinsel içerikli bir danışmanlık formudur”.⁷ Tanım irdelendiğinde manevi danışmanlık ilişkisinde öğüt veren=manevi danışman ile öğüt alan=danışan biçiminde bir konumlandırmanın varlığının söz konusu olduğu söylenebilir.⁸

Avrupa’daki uygulamaya bakıldığında, pastoral danışma, genellikle papazların çalıştıkları kiliselerde, hastanelerin kilise hizmetleri kapsamında yürütülen yaygın bir sosyal hizmettir. Hastanelerde Katolik ve Protestan

---

ma” Öznur Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47, sy. 2 (2006);“manevi danışmanlık”(MD), “dinî danışmanlık”Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012); Turgay Şirin, “Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dinî Danışmanlık Modeli” (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013); “İnanç Danışmanlığı” Üzeyir Ok, “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi,” *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Cilt 2, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008); “Manevi Bakım” (Ali Seyyar, “Dünyada Ve Türkiye’de Manevi Bakım Hukuku,”

http://www.manevibakim.com/bilim_alanlari/manevi_bakim/makale_17.pdf (Erişim Tarihi: 12.12. 2016);“Manevi (Psikolojik) Danışmanlık” (Mustafa Koç, *Manevi (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği*, (Bursa: Emin Yayınları, 2014) büyük bir çeşitliliğin olduğu görülmektedir. Biz çalışmamızda Kur’an kurslarında fiili olarak verilen danışmanlık ve rehberlik hizmetini psikolojik danışmanlık ve aile danışmanlığı olarak kategorize edeceğiz. Ancak kursiyerlerin dini bir ortamda buldukları hissinin taşıdıklarını ve “danışmanın” bir din adamı olduğunu bildiklerini göz önünde tutacağız.

5 Arslan Karagül, “Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği),” *Dinî Araştırmalar* 14, sy. 40 (2012): 8-9.

6 Sevede Düzgüner, “Maneviyat Algısı Ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)” (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013), 242.

7 Andrew M. Colman, *Dictionary of Psychology*, (New York: Oxford University Press, 2009), 555.

8 Koç, *Manevi (Psikolojik) Danışmanlık*, 51.

mezheplerine mensup görevliler bulunmakta, hastanelere bitişik olarak inşa edilmiş bürolarda ölüye ve intihara yönelen bireylere yönelik hizmetler verilmekte, bireylerin yaşadıklarını kabullenme üzerine konuşmalar ve dualar yapılmaktadır.⁹ Pastoral danışmanlık, psikolojik anlayış kadar ruhsal kaynakları da kullanan bir danışma şeklidir. Amerika'daki uygulamalara bakıldığında, pastoral danışmanlar dinî inanç gruplarının onayladığı ve bu gruplar içerisinde grup mensuplarına hizmet veren kişilerdir. Tanrı'nın bireylere verdiği kişisel kabiliyetlerin geliştirilerek, mümkün olan en iyi tedavinin yapılmasını amaç edinirler.¹⁰

Dinsel sorunlar sadece bireyin vicdanını ilgilendiren sorunlar değildir. Dinî alanda verilen danışmanlık hizmeti olarak pastoral danışmanlık, bireylerin genel sağlık düzeyine pozitif katkılar sunmakta, kendi alanına hizmet ederken genel danışmanlık hizmetlerine de katkı sağlamaktadır. Böyle bir yaklaşım, pastoral danışmanlara dinî saha yanında psikolojik ve sosyolojik verilerden yararlanma ve bu konuda belirli bir birikim kazanma zorunluluğu da getirmektedir. Pastoral danışmanlar, klinik tedavi gerektiren ağır vakalarla ilgilenmezler. Bu tür durumlarda danışanları, uzmanlaşmış terapistlere ve psikiyatlara yönlendirirler. Bir karşılaştırma yapıldığında manevi danışmanların, psikiyatlardan temel dinî inançlar, değerler ve hayat değerlendirmesinde bireylere daha pozitif katkılar sağlayacağı ifade edilebilir. Dinî duyarlılığa sahip bireylerin, bireysel ve toplumsal bir sorunla karşılaştığında, psikiyatlardan daha önce bilgili bir kişi olarak konumlandıkları ama aynı zamanda hayatını anlamlı kılacak değerleri ve toplumsal kabulleri daha iyi bileceğini varsaydıkları dinî danışmanlara yönelmesi daha olasıdır. Danışanın psikolojisi açısından bakıldığında, danışan birey dinî danışmana yöneldiğinde kendini bir hasta olarak konumlandırmamakta, gündelik hayatın akışı içinde bir sorun hakkında danışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında manevi danışmanlık hizmeti veren uzmanların önleyici bir rolü olabilir.¹¹

Günümüzde pastoral danışmanlığı aşan bir kavram haline gelen MD, danışanları seküler veya dinsel içerikli bir korkudan kurtarmakla sınırlı bir alandan, mutlu ve huzurlu bir yaşam sağlamaya kadar geniş bir alana uzanabilir. İlgi sahası ve uygulama alanı açısından manevi danışmanlık, dinsel bir kurum niteliği taşısa da, genel anlamdaki danışmanlığın kapsamından uzaklaşmaz. Zira manevi danışman, danışanların problemlerine çözüm ararken hem psikolojinin hem ruhsallığın zengin geleneklerinden yararlan-

9 Özdoğan, "Pastoral Psikoloji," 129, 137.

10 C. Roy Woodruff, "In Practice Pastoral Counselling: an American Perspective," *British Journal of Guidance & Counselling*, Vol. 30, No. 1 (2002): 93.

11 Özdoğan, "Pastoral Psikoloji," 129-132.

bilir. Bu açıdan bakıldığında her din görevlisi, manevi danışmanlığın bir uygulayıcısı olabilir.¹²

Kur'an kurslarında fiili olarak sürdürülen danışmanlık hizmeti "sosyal bakım" ile de ilişkili görülebilir. Sosyal bakım, sosyal hizmetler ve sağlık alanında bakıma muhtaç kişilerin hayat kalitesini yükseltmek amacıyla bakım hizmetlerine yönelik teorik ve pratik çözüm stratejileri üreten,¹³ günlük hayatta fiilî uygulama ve teorik-bilimsel araştırmalar açısından bakıma muhtaç insanların bakımını, psiko-sosyal temeller üzerine bina eden hizmetlerin bütünüdür. Toplum için zaruri bir sosyal hizmet olan bakım, hayat yardımıdır. Bakım, hayatı önem arz eden fizikî, psikolojik ve sosyal aktivitelerin ve fonksiyonların sağlanmasında, yeniden yerine getirilmesinde ve uyumunda yardımcı olmaktadır.¹⁴

Manevi bakım *spiritual care* kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kavramın karşılığının bakım olarak kullanılması, tedaviden farkını ortaya koymaktadır. Biyolojik sağlığa tekrar kavuşmayı ve iyileşmeyi ifade eden *cure* kavramından farklı olarak *care* ilgi, ihtimam, alaka içeren bir bakım anlamına gelmektedir.¹⁵

Manevî bakımla kurumsal (resmî) ve(ya) bireysel dinî ihtiyaçlar yanında stres, büyük kayıp, üzüntü, kederlenme, ciddi hastalık ve ölüm korkusu gibi kaygı verici oluşumlar giderilmek istenmektedir. Manevi bakım uygulamalarının temel gayesi hayat, evren, âhiret, kader ve musibetler hakkında akla gelebilecek sorulara cevap vermek ve insanları manen rahatlatmaktır.¹⁶

Manevi bakım, Hollanda gibi bazı ülkelerde bir sosyal hizmet olarak görülmekte ve genel sağlık hizmetleri içerisinde bir kategori olarak yer almaktadır. Bu açıdan Hollanda'da manevi bakım, dinî gruplara mensup bireyler yanında diğer sosyal grupların da aldığı bir hizmettir.¹⁷

Dinlerin öngördüğü ortak inançlar ve bu inançlara dayalı ortak davranışlar din olgusunun toplumsallığını sağlar.¹⁸ Maneviyat, sosyal ve kültürel zeminin etkisi altında bireysel özelliklerle bütünleşik bir şekilde oluşur. Dinin algılanma ve yaşanma biçimleri maneviyatın temel unsurlarına dönüşebilir. Türkiye toplumu özelinde düşünüldüğünde, maneviyatı, İslam'ın çev-

12 Koç, *Manevi (Psikolojik) Danışmanlık*, 53, 55, 68.

13 Oğuz Çerik, "Yaşlılıkta Sosyal ve Manevi Bakım", *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 144.

14 Seyyar, Manevi Bakım, www.manevibakim.com, (Erişim Tarihi: 16.11.2016)

15 Karagül, "Manevi Bakım (Hollanda Örneği)," 8.

16 Seyyar, www.manevibakim.com. (Erişim Tarihi: 16.11.2016)

17 Karagül, "Manevi Bakım (Hollanda Örneği)," 6.

18 Zeki Arslantürk, "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri" *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, (Bursa: Kurav yayınları, 2006), 239.

resel şartlarla etkileşimi içerisinde ortaya çıkardığı etkiden bağımsız tanımlamak mümkün görünmemektedir.

Dinler içinde yaşadıkları toplumsal sistemin içine nüfuz ederek kültürel sistemin bir parçası olurlar. Böyle bir toplumsal yapıda ahlaki sistem ve dinî kurumlar kurulu sistemin parçası haline gelebilirler. Dinin toplumsal yapıdaki etkisi, dinin açıktan ya da gizli bir şekilde tahkir edildiği toplumsal yapılarda bile hissedilebilir.¹⁹ Bu sebeple sosyal hayata yansımaları bakımından, dinsel sorunları psikolojik sorunlardan ve ailevi sorunlardan ayırmak kategorik olarak mümkün olsa da, sebep ve sonuçları bakımından kolay değildir. Bu bağlamda psikolojik ya da ailevi bir problemi, bir din algısı ve yorumu ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu sebeple psikolojik danışmanın bir inanç ya da davranışın dinsel ve kültürel normatif sınırlar içinde olup olmadığını belirlemek için dinî-kültürel unsurları bilmesi gerekir. Bu ilkelelerin psikolojik danışma sürecine entegre edilmesinin temel anahtarı ise bilgidir.²⁰

Bireylerin inancının dışavurumu olarak ifade edebileceğimiz dini davranışlar bağlamsal özellikler gösterebilir. Dinî inanç, tutum ve davranışların bireydeki tezahürü, dinin kültür unsurlarıyla etkileşimi ile birlikte gerçekleşir. Bu açıdan, danışmanlık hizmeti de dinsel-kültürel bağlamı dikkate alarak yürütülen bir faaliyet olmak durumundadır.

Kur'an kurslarında verilen danışmanlık hizmetlerinin, pastoral psikoloji veya manevi bakım bağlamında verilen hizmetlerle benzeştiği ifade edilebilir. Kur'an kursu öğreticileri, psikolojik anlamda danışmanlık hizmeti verecek akademik yeterliliğe sahip olmamalarına rağmen kendilerine gelen sorunlar karşısında dinsel verilerden istifade etmekte, kendi bireysel ilgi ve tecrübeleri ile oluşan psikolojik verileri dikkate alarak hizmet sunmaya çalışmaktadır.

Yöntem ve Örneklem

Bu çalışma nitel yaklaşıma dayalı olarak yapılmış, veri toplama aracı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma amacını gerçekleştirmek için 9 Kur'an kursu öğreticisi ile görüşme yapılmış, bu görüşmeler araştırma amacına uygun olarak analiz edilmiştir. Görüşme yapılacak Kur'an kursu öğreticileri, Sakarya Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde bulunan ilçelerden

19 Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, çev. Mehmet Aydın (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2006), 67.

20 Aisha Utz, "Ruh Sağlığı, Ruhsal Bozukluklar ve Başa Çıkmanın Kavramsallaştırılması," *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 29.

seçilmiştir. Araştırmamız yetişkin kadın öğrencilerle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle kurs seçimi bu örnekleme uygun olarak yapılmıştır.

Nitel yaklaşımı benimseyen çalışmalarda görüşme yapılacak kişi sayısının araştırma amacına göre değiştiği görülmektedir.²¹ Bu çalışmada, literatürdeki örneklerden yola çıkılarak 9 Kur'an kursu öğreticisi ile yapılacak görüşmenin çalışma hedeflerini gerçekleştireceği öngörülmüştür.²² Araştırma amacına daha uygun olduğu düşüncesiyle bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Kendisiyle görüşme yaptığımız Kur'an kursu öğretmenlerinin ikisi İlahiyat Fakültesi mezunu olup alanında doktora yapmaktadır. Dört Kur'an kursu öğreticisi İlahiyat Fakültesi mezunu, iki Kur'an kursu öğreticisi İlahiyat Ön Lisans mezunudur. Bir Kur'an kursu öğreticisi de halen İlahiyat Fakültesinde okumaktadır. Bu Kur'an kursu öğretmenlerinin görev yaptığı süreler 4 yıl ile 21 yıl arasında değişmektedir. Araştırma kapsamında asgari üç yıl görev yapmış olmak araştırma amacımız açısından yeterli görülmüştür. Kur'an kursu öğretmenlerinin biri 4 yıldır diğeri 21 yıldır görev yapmıştır. Diğer öğretmenlerin görev süreleri 7 ile 13 yıl arasında değişmektedir. Metin içinde öğretmenlerin görüşleri K1 (Katılımcı 1), K2 (Katılımcı 2), ...şeklinde kodlanarak verilmiştir.

Ele aldığımız konunun dinî, psikolojik ve sosyolojik yönleri olduğundan çalışmada interdisipliner bir yaklaşım benimsenmiştir.

Bulgular ve Analiz

Örnekleme Grubunun Demografik Özellikleri

Diyanet İşleri Başkanlığı 2015 yılı verilerine göre²³ Türkiye'de 15.611 Kur'an kursu faaliyetine devam etmektedir. 2015 yılı verileri incelendiğinde kursa devam eden öğrenci sayısı 1.148.521, bu sayının 92.375'i erkek 1.056.146'sı kadındır. Veriler, eğitim durumu açısından incelendiğinde 120.670'i okur-yazar değil, 169.741'i ise okuma-yazma bilip bir okul bitirmemiştir. İlkokul mezunu sayısı ise 455.901'dir. Sakarya iline ait veriler incelendiğinde 2015

21 Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 1999); İhsan Toker, "Bir Yapılaşma İlişkisi Olarak Kadınlar ve Din: -Başkent Kadın Platformu Örnek -Olayı-" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005); Elif Kuş, *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi, Örnek Program NVivo İle Gösterimler* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2006); Abdullah İnce, "Yaşlanma Döneminde Dini Hayat (Sakarya İli-Merkez İlçeler Örneği)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012).

22 Yıldırım ve Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 93-96; Sami Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (Ankara: Tek Işık Web Ofset Tesisleri, 1995), 144-146; Büyükoztürk v. dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2012).

23 www.diyaret.gov.tr, <http://www.diyaret.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136>, (Erişim Tarihi: 20.12.2016).

yılında Sakarya’da kurslara devam eden 20.950 kişiden 2.316’sı okur-yazar değil, 2.724 kişi okuma-yazma bilip bir okul bitirmeyen, 9.983 kişi de ilkokul mezunudur. Sakarya’da 2015 yılında Kur’an kurslarına devam eden öğrencilerin 7.153’ü 23-44 yaş grubunda, 10.179’u da 45 ve üzeri yaş grubundadır. Bu veriler değerlendirildiğinde hem Türkiye genelinde hem de Sakarya’da Kur’an kursu öğrencilerinin büyük bir kısmı yetişkin kadınlardan oluşmaktadır. Yine bu öğrencilerin büyük bir kısmının eğitim düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Bizim çalışmamızda öğretmenlerin verdiği bilgilere göre Kur’an kursuna gelen kursiyerlerin yaşları 20 ile 70 arasındadır. Eğitim düzeylerinin genel olarak düşük olduğu ifade edilmiştir. Katılımcılarımızdan K4, kendi kursuna gelen öğrencilerin genelde “okuma yazma bilmeyen abla-lar ve teyzeler” olduğunu belirtmiştir. Daha önce üç farklı kursta görev yaptığını belirten K7 de, eğitim durumu açısından öğrencilerinin çoğunun okur-yazar olmayanlardan oluştuğunu belirtmiştir. Sosyo-ekonomik olarak elit sayılabilecek bir bölgede görev yapan K8 “Merkez bir kursta olmamıza rağmen seviye çok düşük. Okur-yazar olmayan ya da ilkokul mezunu bireyler, eğitim seviyesi çok düşük” demektedir.

Elimizde nicel bir veri olmamakla birlikte, öğretmenlerin verdiği bilgilere dayanarak Kur’an kursuna yönelen kitlenin önemli bir kısmının sosyo-ekonomik olarak alt kesimden geldiği ifade edilebilir. Bu konuda kursun bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik düzeyi de etkili olabilir. K3’e göre ekonomik düzeyi yüksek, ailevi problemi ve sağlık problemi olmayan bireyler Kur’an kurslarına fazla rağbet etmemektedir. Ancak bazı öğretmenler bu konuda farklı düşünmektedir. Bunlardan biri olan K5, öğrenci profilinin genellikle orta düzeyden oluştuğunu ve bunun çalıştığı bölgelere göre de belirgin bir değişiklik göstermediğini ifade etmektedir. “... Genelde orta seviyede arkadaşlarımız... Zaten çok düşük seviyede olan arkadaşlar gelmiyorlar. Çünkü çalışıyorlar. Ancak bazı arkadaşlar öğlene kadar çalışıyor ya da yarım gün çalışıyor” (K5).

Öğreticilerden aldığımız bilgilere göre ek programlara eğitim düzeyi daha yüksek, bir meslek grubunda çalışanların rağbeti daha fazladır. Sosyo-ekonomik olarak elit sayılabilecek bir bölgede çalışan K2, okur-yazar olan olmayan her kesimden öğrencisinin bulunduğunu belirtmekte özellikle, “ek öğretim” programlarına üniversite mezunu bireylerin ilgi gösterdiğini ifade etmektedir. K2’nin ifadelerinden yola çıkarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursu” kapsamında geliştirdiği alternatiflerin belirli ölçüde hedefine ulaştığı ifade edilebilir.

Bir Beklenti Olarak Kur'an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu

“Danışma” kelimesi tek başına kullanıldığında akıl sorma, istişare etme, müşavere ve müzakere anlamlarına gelmektedir.²⁴ Danışma birey açısından ele alındığında “kişinin bir ihtiyacını giderme, bir sorununu çözme ve sağlıklı karar verme iradesini ortaya koyarak yardım talebinde bulunması” olarak tarif edilebilir.²⁵

Kur'an kursları Kur'an eğitimi ve dini bilgiler vermek amacıyla hizmet veren kurumlar olmakla birlikte, kursiyerlerin bireysel ve toplumsal hayatındaki yeri bununla sınırlı görülmemelidir. Öğreticilerin ifadelerine göre öğrenciler Kur'an kurslarına farklı beklentilerle gelmektedir. Bu beklentiler öğrencilerin dinî, bireysel ve sosyolojik arka planına göre değişebilmektedir.

Kur'an kurslarına gelen öğrencilerin öğreticilere sordukları sorulardan anlaşıldığı kadarıyla, öğrenciler, Kur'an kursu öğreticilerini danışacakları, fikir alacakları, gerektiğinde problemlerini paylaşıp birlikte çözüm arayacakları kişiler olarak görmektedirler. Yani öğrencilerin Kur'an kursu hocalarından beklentileri onlara sadece dinî konularda rehberlik etmeleri değildir. Ailevi, psikolojik ve sosyal bir takım problemlerini onlarla paylaşmakta ve onlardan rehberlik beklemektedirler.²⁶ Bu husus öğrencileri kursa yönelten önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. “Eşiyle, aileyle ilgili problemlerde, sağlık hizmetleri konusunda hocadan rehberlik hizmeti isteyenler var. Danışanlar var ne yapabileceği ile ilgili. Aile hizmeti verdiğim öğrenciler biliyorum. Aile içi iletişimle alakalı şeyler” (K9). Anlaşıldığı kadarıyla yetişkin kadın öğrencilerin önemli bir kısmı Kur'an kurslarını, dinî problemlerini paylaşıp çözüm aradığı bir dinî danışmanlık kurumu, psikolojik sorunları paylaştıkları ve çözüm aradıkları psikolojik danışmanlık merkezi, gündelik hayatlarında yaşadıkları gerginliklerden uzaklaşarak rahatladıkları psikoterapi merkezi, ailevi problemlerini konuşup çözüm aradıkları ve danışmanlık aldıkları bir kurum olarak görmektedirler. Kur'an kurslarının bu fonksiyonu eğitim süreci içerisinde doğal bir şekilde ortaya çıkmaktadır. K7'nin ifadesine göre, öğrenciler Kur'an kursuna öncelikle Kur'an ve dini bilgiler öğrenmek için gelmekte, kursun danışmanlık işlevi kursa kayıt yaptırdıktan sonra ortaya çıkmaktadır.

Öğrenciler Kur'an kursu hocalarını bilgili bir rehber, problemlerini paylaşıp çözüm arayacakları bir danışman, sırdaş olarak görmektedirler. Bu

24 Türk Dil Kurumu, *Büyük Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 23.11.2016).

25 Cebeci, *Dinî Danışmanlık*, 34.

26 Rukiye Karaköse, “Kur'an Kurslarında Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik,” 27.

sebeple öğrencilerin, öğrencilerin sorunlarının çözümünde ciddi alternatifler sunabileceği ifade edilebilir. Kur'an kursu öğrencileri Kur'an kurslarının bu yönü hakkında belirli bir farkındalık içerisindedir. Kur'an kurslarının yetişkin kadınlar için hem bir eğitim kurumu hem de farklı fonksiyonları yerine getiren sosyal mekânlar olduğunu düşünen K7, her mahallede yetişkin kadınlara yönelik bir Kur'an kursu olması gerektiğini ifade etmektedir. "...Her mahallede bir tane bayan kursu olmalı gerçekten. Kadınlar için hem bir toplanma yeri hem de stres atma yeri. Bir sosyal mekân onlar için. Bir sene, iki sene fırsatı olmuyor çocuk sebebiyle. Sonra fırsatı oluyor kursa geliyor. Terapi yeri. Dinî bilgilerini öğrenme yeri. Peygamberimizin Mescid-i Nebvîsi gibi (Kur'an kursları da) onlar için toplanma yeri".

Bireyin psikolojik, dinî ve toplumsal problemlerini iç içe geçmiş halkalar şeklinde görmek mümkündür. Kur'an kursunda öğrencilere aktarılan problemlerin benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Merkezi bir kursta görev yapan K2, Kur'an kurslarının hem dünyayı hem âhireti amaçlayan kurumlar olduğunu düşünmektedir. Ona göre Kur'an kursları toplum için çok gerekli kurumlardır. Bu sebeple Kur'an kursu eğitimi yetişkin kadınlar açısından sadece eğitim faaliyeti olarak sınırlanamaz. "Kur'an kursu toplum için çok gerekli... Hayat dengesini sağlıyor. Ayrıca psikoterapi merkezi gibi, mknatis gibi. Depresyondaki hastalar, psikolojik tedavi görenler geliyor. Bu yıl hastaneden yeni çıkan, tamamen beyin fonksiyonlarını yitirmiş birisi geliyor ilk günden beri. Normalde ev ortamında bile konuşamayan (birisini). Ama şu anda üçüncü hafta olmasına rağmen düzelmeye başladı manevi tedaviyle. Onu ailesine de, topluma da kazandırmış olacağız" (K2).

Kur'an kurslarının ailevi problemlerin çözümünde önemli fonksiyonları olduğunu, kendisinin kursa gelecek öğrencileri bu ihtiyaçlara cevap verecek şekilde planlamaya çalıştığını belirten K2, bu yıl özellikle ailesinde problem yaşayan öğrencilere yoğunlaştığını ifade etmiştir. "Önceden bir çalışma yaptık. Yuvasında sıkıntı yaşayan, ayrılma durumu olan ya da dünyaya tamamen dalmış (kişileri bulduk). Neticeler görülmeye başladı" (K2). "Eşiyle, ailevi problemleri veya maddi problemleri var... (Kur'an kursunu) Kendini atacak bir yer olarak görenler var. Sağlık hizmetleri ile alakalı hocadan rehberlik hizmeti isteyenler var. Ne yapabileceği ile ilgili danışanlar var." (K9).

Görüldüğü gibi öğrenciler Kur'an kursunu sadece Kur'an ve dinî bilgiler öğrenecekleri bir kurum olarak görmemektedir. Öğrenciler Kur'an kursu öğrencilerinden dinî, psikolojik ve ailevi konularda danışma hizmeti de almak istemekte, böylelikle Kur'an kursu, öğrenciler tarafından eğitim yanında danışmanlık işlevi olan bir kurum olarak görülmektedir.

Cebeci'ye²⁷ göre dinî danışma ve rehberlik üç hizmet alanını içermektedir. Bunlar din eğitim ve öğretimi alanı, din hizmetleri alanı ve aile irşat ve rehberliği alanıdır. Biz bu çalışmamızda, Kur'an kurslarında doğal olarak ortaya çıkan danışma ve rehberlik hizmetini, fonksiyonel olarak iki başlık altında inceleyeceğiz. Bunlar psikolojik danışma ve rehberlik hizmeti ile aile danışmanlığı hizmetidir. Kurslarda verilen hizmeti fonksiyonel olarak bu şekilde tasnif etmekle birlikte, öğrenciler tarafından bu hizmet bir bütün olarak din adamı tarafından verilen dinî-manevi bir hizmet olarak görülmektedir.

Kur'an Kurslarında Psikolojik Danışma ve Rehberlik

Dinamik, gelişen ve değişen bir canlı olarak insan, yaşam sürecinde anlaşılma ihtiyacı içerisinde. Bu sorun aile içi süreçlerde ve eğitim ortamlarında kendini daha yakından hissettirir. Birey, günlük yaşamında karşılaştığı problemlerle baş edebilme becerisini ancak kendisinden bilgi, beceri ve deneyim olarak daha önde olan bireylerden yardım alarak edinebilir. Hatta bu süreçte karşılaşmış olduğu bazı sorunlarına, sistematik ve kalıcı bir çözüm için uzman desteği gerekebilir. Aksi yönde bir durum bazen telafisi güç zararlar doğurabilir.²⁸

Psikolojik danışma bireyin yaşadığı psikolojik sorunların çözümü için bireyin danışarak bilinçlenmesini hedefler. Bireyin geçmişi ve çocukluk yaşantısı bireyin psikolojik yapısı için büyük önem taşır. Psikolojik danışma sürecinin sağlıklı yürümesi için bireyin özelliklerinin tanınması ve geliştirilmesi gerekir. Psikolojik danışma sürecinde bireylere duygusal problemlerinin çözümü için, rasyonel ve mantıki düşünmesi temin edilerek normal davranışlar yerine doğru davranış öğretilir. Danışma faaliyeti ile bireyin psikolojik sorunlarının ileri düzeye gelmesinin önü alınır. İnsani bir görev olan danışma hizmeti sevgi, saygı çerçevesinde yürütülür. Bu süreçte bireyin yaşadığı sosyal ortama intibakının temin edilmesi, üstesinden gelemediği sorunların çözülmesi, bağımsız bir birey olmasının sağlanması, psikolojik dengesinin sağlanması amaçlanır. Böylelikle bireyin psikolojik sağlığı temin edilmeye çalışılır.²⁹

Psikolojik danışma; bireye psikolojik yardım sağlayarak onun uyumsuzluk yaratan davranışlarının değiştirilmesine ve kendini gerçekleştirme yardım etmeyi, psikoterapi ise; daha derin problemleri olan kişilere verilen

27 Cebeci, *Dinî Danışmanlık*, 118.

28 Süleyman Çetin Özoğlu, *Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma* (Ankara: Hiperlink, 2007), 78-79.

29 Aytekin Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 35-37.

hizmeti ifade eder. Psikolojik danışma sürecinde, danışman ile danışan arasında özel ve gizli psikolojik ve terapötik ilişkiye dayanır.³⁰ Ancak bu ilişki sürecinde gözetilmesi gereken unsurlardan biri danışan bireylerin bireysel inanç, düşünce ve uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunmasıdır. Bu sebeple bir grubun değerleri ve inançları hakkında yetersiz bilgi sahibi olmak klinik ortamlarda, özellikle tinselliğin danışan için sahip olabileceği potansiyel önem açısından probleme yol açabilir. Zira danışan bireyin tinselliği karakter güçlerinin ana kaynaklarından birisidir. Dini ve maneviyatı, klinik süreçlerde değerlendirmenin amacı, danışanın yönelim sistemindeki belirsizlik ve ifadesinin doğru bir kavrayışını elde etmektir. Böyle bir yaklaşım danışanlara karşı daha duyarlı olmayı, dini-manevi yönelimlerin psikolojik problemler üzerindeki etkilerini kestirebilmeyi, problemlerin çözümüne yönelik stratejilere kaynaklık edecek yöntemleri kestirebilmeyi, hangi manevi araçların kullanılabileceğini tespit edebilmeyi sağlar.³¹ Ruh sağlığı uzmanı ile danışan arasındaki terapötik iletişimi kuvvetlendirerek, terapötik sürecin ilerleyebileceği bir yapı oluşturabilir. Psikolojik danışma ve psikoterapi ile din-maneviyat ilişkisi noktasında dikkate alınması gereken bir başka unsur da dinlerin takipçilerinin dine bağlılık düzeylerinin farklı olabileceği ve dinî bağlılığın her zaman pozitif sonuçlar üretmeyebileceğidir.³²

Bir görüşe göre,³³ Türkiye’de Kur’an kurslarında yürütülen din eğitimi sürecinin kendisi “psikolojik hizmet” konsepti içerisinde görülebilir ve geliştirilebilir. Kur’an kursu öğreticilerinin aldıkları eğitim ve yeterlikleri gereği profesyonel bir psikolojik danışma hizmeti sunmaları olası değildir. Ancak ihtiyacı olan bireyleri sosyal hizmetler kapsamında yapılacak profesyonel hizmetlere entegre etme ve yönlendirmede etkin bir rol alabilirler. Buna göre dinin merkezi öneminin olduğu bir toplumsal yapıda din görevlileri bu konuda aktif roller alabilirler. Zira sosyal ve psikolojik kriz yaşayan ailelerin, aileden destek aldıktan sonra ilk başvurdukları kaynak din görevlileridir. Çünkü imamların Cuma namazlarında geniş bir kitleye hitap etmesi, camilerin toplumun farklı kesimlerinin çekim merkezi olması ve ruh sağlığına yönelik uygulamaların bu kurumlara entegre edilebilir olması önemli bir

30 Muharrem Kepçecioğlu, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik* (İstanbul: Alkım Yayınları, 1999), 184-187.

31 Edward P. Shafranske, “Klinik Psikoloji Ve Danışmanlık Psikolojisinde Din Psikolojisi,” çev. Şeyma Turan. *Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, (Ankara: Phoneix, 2013), 412.

32 Amber Haque ve Najeeb Kamil, “İslam, Ruh Sağlığı ve Müslümanlar,” *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 3-4.

33 Yaparel, “Pozitif Ruh Sağlığına Katkı Açısından Kur’an Kursları,” 128.

imkandır.³⁴ Ok'a³⁵ göre dinî bir kuruma devam eden bireyler, burada görev yapan din görevlisine daha kolay ulaşmakta ve kendisi ile aynı dini düşünce ve duyguları paylaşmasından dolayı görevlinin kendisine karşı takınacağı tavır ve hoşgörü boyutunu kestirebilmektedir. Din görevlilerinin danışan bireylerle aynı değer yönelimlerine sahip olması, danışanların kendini daha rahat hissetmesine sebep olmaktadır. Bu anlamda din görevlilerinin bireylerin ruh sağlığına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Uygulamalı araştırmaların verileri bu görüşü destekler niteliktedir. New York şehrinde yaşayan 102 Müslüman ve 22 imam ile yapılan görüşmelerde katılımcıların %59'unun imamlardan yaşadıkları stres ile ilgili tavsiyeler aldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların %94'ü de imamı bir danışman olarak gördüğünü belirtmiştir.³⁶

İslami kaynaklarda bireylerin karşılaşabileceği stres, çabuk öfkelenme, vesvese, evham gibi ruhsal problemlerden bahsedilerek, bireyin bunlardan nasıl korunabileceğine dair öneriler yer alır. Buradan yola çıkarak İslami çerçevede geliştirilecek uygulamalarla bu tür rahatsızlıkların giderilebileceği düşünülebilir. Bu kapsamda genel çerçevede zikredilebilecek bazı yöntemler söz konusudur. Sabır, tevekkül, teslimiyet ve genel olarak kader inancı bunlardan bazılarıdır. Son yıllarda ruh sağlığına ilişkin İslami kavramları, iyileşmeye entegre eden dinsel psikoterapi yaklaşımlarının oluşturulması yönünde bazı çabalar mevcuttur.³⁷

Araştırmaya katılan KKÖ'leri, yetişkin kadın öğrencilerin önemli bir kısmının bireysel hayatında mahrumiyetler veya toplumsal problemler yaşadıklarını dile getirmişlerdir. KKÖ'lere göre öğrencilerin bir kısmı Kur'an kurslarını psikolojik olarak rahatladıkları bir mekân, psikoterapi merkezi olarak görmektedir. Bu kapsamda Kur'an kursu öğretmenlerinden psikolojik destek istemekte, onlarla özel problemlerini paylaşmaktadırlar. Diyarbakır örneği üzerinde yapılan bir çalışmanın sonuçları da bunu desteklemektedir. Buna göre araştırmaya katılan öğrencilerin %84,6'sı kursa geldiğinde manevi olarak rahatladığını düşünmektedir.³⁸

34 Nadia S. Ansary ve Raja Sallaoum, "Toplum Temelli Önleme ve Müdahale," *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 167.

35 Ok, "İnanç ve Bakım Danışmanlığı," 9.

36 Farah Tasleema Rahuem ve Hamada Hamid, "Ruh Sağlığı Görüşmesi ve Kültürel Formülasyon," *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 59.

37 Utz, "Ruh Sağlığı, Ruhsal Bozukluklar ve Başa Çıkma,"

38 Davut Işıkdoğan ve Müberra Aktürk, "Kuran Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)," *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 1 (2012): 90.

Öğrencilerin bu ihtiyaçlarının olduğunu bilerek hareket eden bazı KKÖ'leri kendilerini bu konuda doğrudan sorumlu hissetmektedir. "Kuran kurslarının iki yönü var; Kur'an-ı Kerim-dini bilgiler eğitimi yönü ve terapi yönü. Hanımların eğitimi için düşünürsek hanımların eğitimi çok meşakkatli bir şey. Ama terapi alanında daha başarılıyız diye düşünüyorum. Eğitimden ziyade psikolojik rahatlama ve rehabilitasyonları adına daha büyük sonuçlar elde ediyoruz. Çünkü takdir edersiniz zekâları zihinleri belli ölçüde kapanmış, hayatlarındaki problemler yüzünden yani bilişsel alanları örtülmüş insanlar çoğu. O yüzden terapi yönüne ağırlık veriyoruz nispeten." (K1).

Benzer şekilde K8 Kur'an kurslarının ciddi ölçüde rehabilitasyon merkezi olarak işlev gördüğünü ve pek çok vakayla karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir. "Psikoloğun yaptığı işi biz yapıyoruz. Buraya Kur'an öğrenmekten önce rahatlama geliyor kadınlar. Özellikle belli yaşa gelen kadınlar 40-45-50'yi geçmiş olanlar... Biraz orayı kurtarayım, biraz burayı kurtarayım diye düşünüyor. Ya kocasından dertli, ilgi görmemiş ya anne-babadan ilgi görmemiş ya sıkıntı çekmiş. Kaçayım, kurtulayım derdinde olup (burada) rahatlıyorlar. Buraya gelip güzel söz duyması, sırtının sıvazlanması rahatlatıyor onları. 50 küsur yaşında öğrencim kocasından dayak yiyip derse geliyordu. O halde gelmemesi gerekiyordu. Evde yatması gerekiyordu, buraya geliyordu. Buraya gelmesinin sebebi kendisini burada iyi hissetmesi" (K8).

Bireylerin sosyal hayatlarında yaşadıkları sıra dışı durumlar dine yönelimi arttırabilmekte ve dindarlığı besleyen bir unsura dönüşebilmektedir.³⁹ Kur'an kursu öğrencilerinin yaşadıkları bazı olayların onları belirli bir beklentiyle Kur'an kurslarına yönlendirdiği, bu çerçevede bu kurumların öğrenciler tarafından çözüm merkezi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kur'an kursu öğreticileri de bu durumun farkında olarak bilinçli bir şekilde problemlere katkı sunma eğilimi ile hareket etmektedirler. "Mesela... Yenge; eşi ölmüş, kadıncağыз 36 yaşında kalmış, bir sene bunalıma girmiş. Biz gidip evinden çağırdık kursa gel diye. Onun için bir terapi oldu. Bir sene geldi. Kur'an-ı Kerim'i öğrendi. Ondan sonra evin içindeki sıkıntısından kurtuldu. Dışarı çıkınca unuttu, sonra da ona çok iyi geldi. Bu ve buna benzer bir sürü hikâye var. Hepsinin hikâyelerini dinliyoruz. Hele ki bir tek kal sınıfta, hikâyesi olmasa da hastalığını dinliyorsun. Çoğu zaten belirli bir yaşın üstünde olduğu için orası ağrıyor, burası ağrıyor, o doktora gitti bu doktordan geldi, o onu dedi, bu bunu dedi. Yani hepsini de dinliyorsun. Niye? Kendini anlatmak ifade etmek istiyor, değerli olduğunu hissetmek istiyor" (K7).

39 Hayati Hökekleli, *Dim Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 87.

Görev süresi boyunca bazı örneklerle sıkça karşılaşmış olmak öğretmenlere bu konuda belirli bir tecrübe kazandırmış görünmektedir. “Şizofren teşhisi konulmuş iki öğrencim oldu. Bir tanesi birkaç yıl önce geldi. Birisi şu anda geliyor. Ben onun teşhisini koydum. Artık tanımlıyorsun nasıl bir rahatsızlık olduğunu. Yine de tedavi olabiliyor demek ki. Şizofreninin çeşitleri vardır ya, o öğrenciyle zaman zaman yine görüşüyoruz. İlimin vermiş olduğu bir güzellik var ki yine de salmıyor tümünden. Şimdi aynı şekilde bir öğrencim daha var. Artık onunla da nasıl bir tedavi süreci izleyeceğiz bilmiyorum... İlginç bir örnek mesela. Bir kız. 2002 de ilk geldiğimde mahallelerde gezen bir genç kızdı. Nasıl birisi dedim? Kursa davet ettik. 8 yıl boyunca kursa geldi. Giderdi birisinin evine, gece 12 ye kadar otururdu, farklı bir kızdı. 8 yılda Kur'an'ı çok güzel okuyan, hatim bittikten sonra tekrar hatim indiren, oturması kalkması düzelen (birisi haline geldi). Hatta ona sorumluluk verdim, benim sorumluluğumu dahi güden birisiydi. En son evlendirdik. Şimdi çocuğu da oldu. Hasta olan kızın evlenmesi bile şaşılacak bir durumdu” (K2).

Öğrencilerin bir kısmının yaşadıkları psikolojik problemleri öğretmenlerle paylaştıkları, problemin çözümünü bekledikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda psikolojik eğitimleri bulunmayan öğretmenlerin öğrencileri tedavi olmaya ikna etme ve doğru adrese yönlendirme noktasında katkı sunduğu görülmektedir. “(Kur'an kursları) hanımefendilerin bir rehabilite merkezi. Bunu çok net bir şekilde söyleyebiliriz. Zira derse başladığımız andan itibaren herkes muhakkak... İnsanlardan kaynaklanan olumsuz tecrübeleri paylaşma ihtiyacı hissediyor ve sizden somut bir yönlendirme bekliyor. Bunun dinî bir alt yapısı olabilir ya da olmayabilir. Siz her durumda onlar için yönlendirici, sözü dinlenen bir elçilik olarak duruyorsunuz. Dolayısıyla... (Kur'an kurslarının) gerçekten ruhsal bir arınma merkezi olarak görüldüğü kanaatindeyim” (K6). Kur'an kursu öğretmenleri çok ileri düzeyde vakalarla karşı karşıya kalabilmekte ve bu konuda çeşitli güçlükler yaşayabilmektedirler. “Bunları yönlendiriyorum artık. Çünkü bizi aşıyor. Biz de insanız. Her konuya vakıf değiliz. Konuyla ilgili bir eğitimim yok. Hep böyle deneme yanılma, deneme yanılma. Bu zamanla beni çok yordu. Çok çok yordu ki artık tansiyon ilacı kullanıyorum bu üzüntülerden. Çünkü karşılaştığımız etten kemikten, deriden yaratılmış bir şey yani duyguları var, çok üzüyor” (K3). “Bir öğrencim anne-babasını trafik kazasında kaybetmiş. Aynı gün kaybediyor. İntiharın eşğine geliyor. Bana intiharın günah olmayacağı fetvasını ver diye geldi. Ondan sonra intihardan vazgeçti. Ayrılmak üzere olanlar geliyor, aldatılan eşler, daha farklı sebeplerle gelenler oluyor. (Hepsi) Buraya Kur'an öğrenmek için geliyor. Orada (Kur'an kursunda) bir şekilde rahatlayacak. Karar

veremiyor. Karar vermeye geliyor. Biz onları rehabilite ediyoruz, rehber olmaya çalışıyoruz” (K8).

Kur’an kurslarını bir psikoterapi merkezi olarak görme eğilimi belirli bir yaşın üzerinde olup sosyal hayatı kısıtlı olan, güven problemi olan ve problemlerini çözecek doğru bir alternatif bulamayan bireylerde daha sık görülebilmektedir. K4’e göre, yetişkin kadınların bir kısmı Kur’an kursuna gündelik hayatlarındaki problemlerden kaçtıkları bir terapi merkezi olarak bakmaktadır. Problemlerini başka şekilde çözemeyen bu bireyler dikiş-nakiş vb. kurslara gidemeyeceği için manevi eğitim beklentisiyle Kur’an kursuna gelmektedir. “Olumlu sonuçla ayrıldıklarını ifade edebilirim. Hatta ayrılıyorrlar... Başlayan teyze üç beş yıl alırsan tekrar gelirim diyor. Faydasının olduğunu söylüyorlar, manevi olarak faydasının olduğunu söylüyorlar. (Yaz Kur’an kursu döneminde yetişkinlere yönelik kurslar devam etmemektedir) Hatta yazları böyle sorun sıkıntı olduğu zaman ne yapacağız diye özelden görüşme talepleri olanlar oluyor. Ciddî sıkıntıları olanlar olabiliyor. Biz o yaş grubuna eğitim öğretimden ziyade manevi destek (formatında ders yapıyoruz). Yani o görevde olduğumuzu hissediyoruz. O konuda da biz de kendimizi daha donanımlı olmak durumunda görüyoruz. Zaman zaman seminerler falan olduğunda işimize yarıyor. Çünkü çok ciddi sıkıntılar yani intiharın eşiğinden dönen insanlarla çalışıyoruz” (K4).

KKÖ’lerin ifadelerine göre daha önce örgün bir eğitim kurumuna devam etmemiş, kendini ifade edecek sosyal ortam bulamamış bireyler, öğreticilerin motive edici davranışlarıyla kendine güven duyan bireylere dönüşebilmektedir. Böyle bir tutum öğrencilerin kendini değerli hissetmesine, kendini daha rahat ifade etmesine sebep olmaktadır. Işıkdöğün ve Aktürk’ün⁴⁰ yaptığı araştırmada Kur’an kursuna gelen öğrencilerin %89,2’si kursta zamanla kendini daha iyi ifade ettiğini belirtmiştir. KKÖ’lerin verdiği çok sayıda örnek bu konuda dikkat çekici veriler ortaya koymaktadır. “...Mesela evinden çıkıp birinin yanında bir konuyu anlatamadığını, heyecanlanıp, cümlenin sonunu getiremediğini söyleyen öğrencilerim vardı. Hocam ben okuyamam bende o cesaret yok, ben hiçbir zaman okumadım (diyorlardı). Kendi sesini duymayanlar var. Bu konuda bayağı açılanlar var. Hatta artık ben susturmak istiyorum o okumak istiyor. Özgüvenlerinin, medenî cesaretlerinin çok yükseldiğine şahit olduğum hanımlar var. Eli ayağı titrerdi. Ama şimdi duyuyorum hatim duası yapıyor, cenazelerde okuyor. Aslında açılmayan hiç kimse yok. Sonunda açılıyor” (K4).

40 Işıkdöğün ve Aktürk, “Kur’an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı,” 86.

Öğrencilerin derslerde kendilerindeki potansiyelin farkına varıp, bir şeyler yapabildiğini görmesi onların medenî cesaretini arttırıp “öğrenilmiş çaresizliği” ortadan kaldıran bir unsura dönüşebilmektedir. “Teyze bir yaşa gelmiş. Mesela 55-60, öğrenebileceği konusunda kendinden de umutlu değil. Bir adım atayım diyor ve gerçekten onun adım atışına siz de şahit oluyorsunuz. Harfleri bilmiyor 55-60 yaşında teyzemiz. Okuma yazması yok. Mesela benim en yakın yaşadığım geçen yıl gelen teyzem var. Şu an 60 yaşında olması lazım. Bir oğlu vefat etmiş. Ondan sonra tabii dine sarılmak meyli göstermiş. Ben hiç öğreneceğime ihtimal vermiyorum ama sırf oğlumun mezarına gidip “Yâ-sîn” okumak için istiyorum dedi ve o yüzden geldi. Elif-Bâ’dan başladık. Okuma-yazma da bilmemesine rağmen ortanın üstünde okuyabiliyor. Bunu gördükçe çok etkileniyorum, belli bir yaşın üstünde olup kafaları dolgun, kafaları hayatın yorgunluğuyla yorulmuş insanlar, ablalarımız, teyzelerimiz. Ama ona rağmen gayretlerini son seviyesine kadar kullanıp Kur’an-ı Kerim’i öğreniyorlar. Bence bu en güzel hikâyedir” (K5).

Bireylerin sosyal algı düzeylerinin artması sosyal öğrenmeyi geliştiren ve toplumsal yaşamda daha aktif yer almasını sağlayan bir unsurdur. Sosyal hayatta varlığını ortaya koymaya çalışan birey, sosyal algı düzeyine bağlı olarak toplumsal yaşama dâhil olur. Buna göre gelişmiş bir sosyal algı düzeyi, iyiye karşı pozitif bir tutum sergilemeyi kolaylaştırarak bireyin toplumsal yaşamdaki rolünü daha aktif hale getirir.⁴¹

Kur’an kursları bireylere kimlik kazandırarak, kimliklerini destekleyerek ve kendini daha değerli hissetmesini sağlayarak bireylerin sosyal algı düzeylerini arttıran bir kurum olabilir. KKÖ’lerin ifadelerine göre, öğrenciler, kendilerine karşı nezaket ve sabırla davranılmasının onlarda bir etki bıraktığını belirtmekte ve kendilerine saygı gösterilmesini çok önemsemektedirler. Bireyselliğine saygı duyulması ve kendilerine değer verilmesi onlar için ayrı bir eğitim unsuruna dönüşmektedir. “Kadınlar için Kur’an kursları... Bireyselliği kabul edildiği için, kendilerini gerçekleştirdikleri alanlar. Kendisinin dengi insanlar var orda... Ama evde kendileri anne, eş, gelin (olarak) çok zorluk içinde yaşayabiliyor. Fakat Kur’an kurslarında böyle değil. Gidip gelmeleri konusunda, derslere riayetleri konusunda onları baskılayamıyoruz. Çünkü yaygın eğitimiz. Formatımız bu” (K1). “Bir öğrencim; ben kursa gelince hanım oldum dedi. Hep ona”... cü” gel git diyorlarmış. Ayşe Hanım, Fatma Hanım diyorsunuz. Ben burada hanım olduğumu hissettim. Sırf siz

41 Ahmet Atalay ve dğr., “Bireylerin Sosyal Algı Ve Sosyalleşme Düzeylerinin Gelişiminde Rekreatif Uygulamaların Önemi,” *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, İlk Bahar Dönemi 1, sy. (2013): 19-20.

şunu isminin yanına koyun diye soru soruyorum. Siz bana öyle hitap edin diye soruyorum diyenler var.” (K8).

Kur’an kursu öğrencilerinin ifadelerinden ve naklettikleri hikâyelerden anlaşıldığına göre bu kurslar öğrencilerin hayatlarından ciddi bir boşluğu dolduruyor. “Bizim için dışarıdan bakıldığında fonksiyonu küçükmüş gibi görünse de onlar adına büyük bir boşluğu doldurduğunu düşünüyorum. Zaten kursa sıkıntılarını aşmaya veya bulunduğu sıkıntılı ortamdan uzaklaşma niyetiyle geldiği için iyi bir şey yapma hissi (oldukça önemli). Özellikle ben şunu hissediyorum. Bireylerde kendisi için bir şey yapmanın mutluluğu var. Hiçbir şey yoksa o mutlulukla o tatminle dönüyorlar buradan. Seviniyorlar bir şey öğrenmeye, orada bulunmaya ve o şeyin kendilerine faydasının olduğunu bilerek yapmaya, o durum çok mutluluk veriyor onlara” (K9).

Kur’an Kurslarında Aile Danışmanlığı ve Rehberlik

Ailenin evrensel bir tanımından söz etmek zordur. Aile tanımlarındaki çeşitliliğin sebeplerinden biri de ailenin tarihsel süreçteki dönüşümüdür. Ailenin toplumsal değişme sürecindeki dönüşümü, bazı sosyal problemlerin de işaretidir. En geniş çerçevede modernleşme süreciyle ilgili göreceğimiz ailedeki değişimin daha özel sebepleri arasında göç, kentleşme, otorite algısının değişimi, sanal iletişim biçimleri, sosyal denetimin azalması sayılabilir. Sanayi toplumu ile birlikte aile yapısının değişmesine bağlı aile hayatı, karı-kocaya geleneksel rollerinin dışında roller getirmiş, rol çatışmaları ortaya çıkmıştır. Geleneksel otorite biçimlerinin yıpranmasıyla anne-babalar çocuklar karşısında yetersiz kalmıştır. Bahsi geçen süreçlere çalışma hayatının zorunlulukları sonucu ortaya çıkan aile içi iletişimin azalması, aile bireylerinin birbirleriyle daha az zaman geçirmesi gibi sorunlar da eklenmiştir. Bütün bu gelişmeler geleneksel ailenin rollerinde önemli değişimi beraberinde getirmiş, ailede roller yeniden tanımlanmıştır. Geniş aile biçiminde kendi içinde çözülen sorunlar, geniş ailenin ortadan kalkmasıyla birlikte çözüm için yeni kurumları doğurmuştur. Köyden kente göçün hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkan uyum, iletişim, etkileşim sorunları, kuşak çatışmaları bu ihtiyacı daha da arttırmıştır. Bu süreçler öncelikle A.B.D. ve İngiltere merkezli olmak üzere ailelere yardım etme düşünce ve hareketini doğurmuştur.⁴²

Modern dönemde bilginin miktarının artması uzmanlığa olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Aile danışmanlığı da bu çerçevede öne çıkan bir alternatif olmuştur. Aile danışmanı, aile bireylerinin evlilik, ayrılık ve boşanma gibi

42 Serap Nazlı, *Aile Danışmanlığı*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 2.

sorunlarına çözüm aramakta, çocuklarla ve aile ile ilgili kişisel veya kişiler arasındaki sorunların üstesinden daha rahat bir şekilde gelmelerine yardımcı olmaktadır. Aile danışmanlığı incinmiş duygular, karı-koca arasındaki veya ailedeki diğer bir kişi ile olan sorunlar, yeni yaşam düzenlemeleri ve çocukların bakımı ve mali düzenlemeler konusundaki sorunlarla ilgili bir hizmettir.⁴³

Türkiye’de aile danışmanlığı profesyonel bir hizmet olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde yürütülmektedir. Bakanlığın 2012 yılında çıkardığı 28.401 sayılı yönetmelikte aile danışmanından; aile üyelerinin psiko-sosyal ve ekonomik yapılarını tehdit eden sorunların oluşmadan önce engellenmesi ve ortaya çıkan sorunların çözümlenmesinde birey ve aile ile çalışması beklenmektedir. Daha ayrıntılı olarak aile danışmanından çocuk eğitimine ilişkin anne ve babalara yönelik çalışmalar gerçekleştirmesi, boşanma öncesinde ailelere psiko-sosyal süreç ve dinamikleri de dâhil ederek arabuluculuk hizmetleri planlaması ve uygulaması, boşanmış bireylere ve çocuklarına bu durumdan olumsuz etkilenmemeleri için boşanma sonrası uyum programları planlaması ve uygulaması, aile içi şiddetin önlenmesine yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmetleri vermesi, gerektiğinde aile üyelerinin ihtiyaçlarına yönelik olarak ruh sağlığı ve hastalıkları hizmeti veren kurum ve kuruluşlara yönlendirmesi beklenmektedir.

Türkiye’de parçalanmış ailelerin destek hizmetleri konusunda yeterince bilinçli olmadıkları görülmektedir. Özellikle parçalanmış ailelerdeki kadınlar karşılaştıkları sorunları kendileri çözmeye çalışmaktadır. Ekonomik yetersizlikler yanında, yeterli bilgi ve beceriye sahip olmamalarından dolayı karşılaştıkları sorunların altında ezilmektedirler. Bu anlamda parçalanmış ailelerdeki kadınlara destek olan resmî ve özel kuruluşlardan bu kesimin destek alması sağlanabilir. Sezgin’in çalışmasına göre; Türkiye’de bireyler aile içi ilişkiler, ailenin korunmasına yönelik hukuki düzenlemeler ve aile içi şiddete başvurulduğunda takip edilecek hukuki süreç konusunda bilgi eksikliğine sahiptirler. Bu eksikliklerin ciddî ölçüde mağduriyetlere sebep olduğu, bireylerin bu konularda bilgilenecek istedikleri ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Kur’an kursuna devam eden öğrenci kitlesinin de benzer sorunları yaşadıkları KKÖ’lerin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Yetişkin kadın öğrencilerin, öğretmenlerle paylaştığı konular dikkate alındığında Kur’an kursu öğrencilerinden ciddî mağduriyetler yaşayan öğrencilere sıkça rastlanmaktadır.

43 www.cisead.org/aile-danismanligi/aile-danismanligi-nedir.html (Erişim tarihi: 02.12.2016.).

44 Özden Sezgin, (Yayına hazırlayan) *Türkiye’de Ailelerin Eğitim İhtiyacı* T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (Ankara: Net Ofset, 2011), 269-275.

Öğrencilerin ideal dinî bir kişilik olarak gördükleri KKÖ, bahsi geçen sorunların doğru adreslere yönlendirilerek çözümünde katkı sağlayabilir, toplumsal mağduriyetlerin önüne belirli ölçüde geçebilir.

Bir soruna karşı geliştirilecek tepki bireylerin sosyo-kültürel durumuyla ilgilidir. Baskılanarak yetişmiş, eğitim düzeyi düşük bireylerin bir sorun karşısında çekingen davranarak daha fazla sineye çekeceği veya kendini çaresiz hissedeceği varsayılabilir. Bu özelliklere sahip bireyler için hukukî süreçlerle ilgili bilgilendirme ve danışmanlık hizmeti daha fazla ihtiyaçtır. Kur'an kursu öğreticileri bu konularda kendilerine gelen sorunlara ilgili davranarak, yönlendirmeler yaparak katkıda bulunabilmektedir.

Kur'an kursu öğreticileri, fonksiyonel olarak aile danışmanlığı hizmetlerini yerine getirdiklerini dile getirmektedirler. "Kur'an kurslarının şu anda önemli ölçüde aile danışmanlığı hizmeti verdiği görüşüne katılır mısınız?" sorusuna görüşme yaptığımız Kur'an kursu öğreticilerinin tamamı katıldığını belirtmiştir. Öğreticilerin verdiği bilgilerden ve sosyal gözlemlerimizden yola çıkarak aile danışmanlığı hizmetinin Kur'an kurslarının temel fonksiyonlarından biri haline geldiği rahatlıkla ifade edilebilir. Öğrenciler Kur'an kursu öğreticileri ile eşler arası problemler, çocuklarıyla-akrabalarıyla yaşadıkları problemler, aile planlaması, çocuk sahibi olamama, boşanma süreçleri ve sonrasına ilişkin konular, zararlı alışkanlıklar konusunda çocuklarının yaşadığı problemler, gelin-kaynana problemleri gibi aile içi konularda paylaşımda bulunup yardım ve destek istemektedirler. "Eş, akraba, gelin, kayınvalide bana bunları yaptı. Ama ben bunu hazmedemedim. İçimden böyle yapmak geliyor. Ne yapayım diyenler oluyor... Üçüncü bir evlat düşünüyor. Dedi ki "Hocam! Ben üçüncü evladı düşünüyorum. Ama eşim bu noktada bana yardımcı olmuyor. Siz ne dersiniz üçüncü bir çocuk olsun mu olmasın mı?" O da ilginç gelmişti... Üçüncü çocuk sizin için güzel bir mutluluk olabilir, yeni bir başlangıç olur diye söylemiştim. Sonra üçüncü çocuk olduğu haberini aldım." (K5). K5'in ifadelerinde de görüldüğü gibi güven duyulan bir kişi olarak Kur'an kursu öğreticilerinin verdiği bilgi ve tavsiyeler, uzmanına yönlendirmesi psikolojik ve toplumsal birçok problemin çözümü için bir imkân olarak değerlendirilebilecek potansiyele sahiptir.

Kur'an kurslarının bir din eğitimi kurumu olması, Kur'an kursu öğreticilerinin "hoca" sıfatını taşıması Türkiye'nin toplumsal yapısı göz önünde bulduğunda öğreticilerin tavsiyelerinin, dinî duygularla bu kurslara yönelen bireyler üzerinde etkili olacağı ifade edilebilir. Zira öğrenciler özel problemleri ile ilgili hususlarda da öğreticileri bir "hoca" olarak dinlemektedirler. Ancak Kur'an kursu öğreticilerinin yeterlik anlamındaki eksiklikleri

öğreticileri de zor durumda bırakan bir unsurdur. Bu tür durumlarda öğretmenler ya kişisel tecrübesiyle ya da kendi sahasından hareketle sorunlara çözüm aramaktadırlar. “Ben ilk başladığım yıllarda bocaladım. Nasıl yardımcı olabilirim ki; yani benim daha küçük çocuklarım var. Karşımda geliniyle sorunu olan bir kayınvalide, kayınvalidesi ile sorunu olan bir gelin. Ciddî sıkıntılar, eşyle sıkıntılar yaşayan insanlar bizi özelde de üzüyor. Kendi aile yaşantımızda bile onun üzüntüsünü yaşıyoruz. Bu insanlara nasıl yardımcı olabiliriz, ben ne yapabilirim, bana gelmiş bu, başkasına gitmemiş bana gelmiş. Ben ne yapayım? Ama sonra baktım iş o kadar da zor değilmiş. Sabrı öğütlemek, bunun bir mükâfatı olduğunu, Allah katında hiçbir şeyin zayi olmadığını, herkesin imtihanının bir şekilde olacağını, bundan kaçış olmadığını, müminin özellikle daha fazla imtihan olacağını söyleyince o ona yetiyor zaten, onu gördük. Kendi sahamızda iyi olmak da yetiyor” (K4).

K5, derslerinde öğrencilerinin ailevi sorunlarına çözüm olacak unsurlara yer vermeye çalıştıklarını belirtmektedir. Öğrenciler de bunu bilerek, Kur’an kursu öğretmenlerine ailevi sorunları hakkında bilgi almak amacıyla sık sık müracaat etmektedir. K5 bu müracaat konuları arasında özel alanlarla ilgili, mahrem konuların da olduğunu belirtmektedir. “Öğrenci bana anlattığı zaman biliyor ki o bende kalıyor, hiç kimseye gitmeyecek. O sır olarak kalacak o yüzden onun güvenini daha iyi alıyorsun. Biz aile terapisti görevini yapmış oluyoruz zaten” (K5).

Kur’an kurslarının ailevi problemler karşısında yerine getireceği en önemli fonksiyonlardan biri problem yaşayan bireyleri ilgili uzmanlara (doktor, psikolog, aile danışmanı vb.) yönlendirmektir. Böylelikle Kur’an kursu öğretmenleri kendi uzmanlık alanları olmayan bir konuda öğrencilerini doğru adrese yönlendirebilir. Bu tür bir yönlendirme bir arayış içinde olan bireyler için çözümün doğru adresi olurken, öğretmenlerin de uzman olmadıkları bir konuya girmemelerini sağlayabilir. Öğreticilerin bu sahada yeterlik sahibi olmadan bu problemlerle yüzleşmeleri ve çözümün adresi olarak görülmeleri onlar için de bir takım güçlükler doğurmaktadır. “... Garip boşanma hikâyesiyle başlamıştı bu öğrencimizin hikayesi. Yıllarca hastalandı boşanma sonucu. Ama biz kendisine çok yardımcı olduk. Tedavilerinde yardımcı olduk. Terapilerinde yardımcı olduk. Hikâyesini hiç unutmuyorum. Hatta her gün hatırlıyorum. Bir bayanın, Türkiye şartlarında yaşamış olduğu çok acı boşanma hikâyesiydi. Böyle öğrencilerim çok oldu. Ama bunu hiç unutmuyorum... Etkileniyorum. Çünkü derin yaralar açmış. Yalnızlığa itildi. Benzer örnekler var. Eşinden şiddet görenler, çocuğundan şiddet görenler var. Komşularıyla problemlili olanlar var. Mesela gelin kayınvalide bir sıkıntı yaşamıştı. Kayınvalidenin gelini darp ettiğini öğrendim. O hikâyeyi de unutmuyorum. Kötü bir şekilde darp ettiğini öğrendim. Yar-

dımcı olmaya çalıştım. Ama bunlar aslında bizim aşacağımız sorunlar değil. Bunlara şuan artık müdahil olmuyorum. Bunlar bizde derin yaralar açıyor. Bunları yönlendiriyorum artık. Çünkü bizi aşıyor.” (K3).

Öğreticilerden aile danışmanlığı noktasında yardım istenen konulardan biri de zararlı alışkanlıklardır. “Bize en çok müracaat edilen (konulardan biri) çocuğuyla ilgili (problemler konusunda oluyor). Mesela geçen yıl yaşadık böyle bir problem. Çocuğu bonzai kullanıyor. Kadına, çocuğunu hastaneye yatırmasını tavsiye ettik. Yönlendirdik. Şuan o çocuk bonzai kullanmıyor. Evliliği kurtuldu. Bu anne çok feryat etti. Burada günlerce ağladı. Hatta narkotik şubeyi çağırdık, bonzai ile ilgili bir seminer düzenledik.” (K3). Zararlı alışkanlıkların çözümüne katkı konusundaki bu örnek Kur’an kurslarının kurumsal işbirliği bağlamında taşıdığı potansiyele işaret etmektedir.

Sosyoloji, psikoloji, iletişim gibi bilimsel disiplinler aile içi problemlere çözüm üretmeye çalışmaktadır. Kur’an kursu öğrencilerine en fazla müracaat edilen konulardan biri, aile içi problemlerdir. KKÖbu konuda daha faydalı olduklarını düşünmektedir. Öğreticilerin yönlendirmeleri bazen boşanmanın önüne geçmekte, şiddeti ortadan kaldırmaktadır. “(Kur’an kursu, öğrencilere) akrabalık, çoluğa çocuğa karşı görevleriyle ilgili sosyal açıdan da ailevi açıdan da bir şeyler katıyor. Çoluğuna çocuğuna nasıl davranmaları gerektiğini, eşlerine nasıl davranmaları gerektiğini biz onlara her fırsatta söylemeye çalışıyoruz.” (K7). “Bir öğrenci kızını evlendirmiş. Ciddi problem yaşıyorlar. Eğer kayınvalide eşine söylese balkondan aşağı atana kadar dövüyormuş damat. Eşime söylersem damadı öldürür. Hapse girer ben ne yapacağım diyor. Nihayet kızını boşadı, kızının ayrılması en iyi çözüm. Sebep başka gösterebilirsen gerekirse babayla muhatap etmesin diye yönlendirdik. Temiz bir boşanma oldu (K8). “... 3 yıl boyunca ayrıydı eşinden, iki çocuğu vardı. Hatta çok severek evleniyorlar. Bir müddet sonra iki çocuktan sonra aldatıyor, boşanıyorlar, bey başkasıyla evleniyor. Bu arada kursa geliyor. Ama psikolojisi yerle bir halde. O sene içerisinde sürekli sohbet ediyoruz. Bu arada kayınvalideleri de ağlıyor. Burada duydukları ile bakış açıları değişmeye başladı. İlk başta kayınvalidesine güzel davranmaya başladı. Sonra bir de baktık ki eşi akletmeye başladı. Yaptığının hata olduğunu anladı. Problem halloldu. Tabi bu arada aileler karıştı, istemiyorlar. Gelinin ailesiyle de konuştuk. Şimdi elhamdülillah güzel bir evlilikleri var. Bir buçuk seneyi geçti” (K2).

Öğreticilerin öğrencilerle ilişkisi sonucu bazı öğrenciler hocalarına psikolojik-dinî bir duyguyla bağlanmakta, onlara duyduğu saygı ailevi hayatlarında etkili olabilmektedir. “Mesela evini terk etmek üzere ciddî sıkıntıları olan bir hanım kurstan eve gelmiş, ağlamış, ağlamış. O gün de herhalde

hocasıyla istişare etmiş. Ama bir şekilde ikna olmamış ki kapıyı açıp çoluk çocuğu da bırakayım, sonucu ne olursa olsun diye çıkmak üzereyken hocasının hayali gelmiş gözünün önüne. “Hocam ben seni gördüm geri döndüm, o anlattıklarından etkilendim. Ahiretimi kaybetmeyeyim diye düşündüm”... Ondan sonra o evlilik devam etmiş. Çok hoşuma gitmişti. Belki çok basit bir tavsiye, çok basit bir öneri insanın hayatına yön vermiş. Çünkü sıkıntılı insanlar geliyor. Onları dinlemiş olmanız bile olayın hararetini alıyor bence” (K4).

Öğreticilerin bazı problemler konusunda yaptığı rehberlik bireylerin hayata tutunmasına, toplum tarafından onaylanmayan bir takım davranışların ortadan kalkmasına sebep olabilmektedir. K8 karşılaştığı örneği şu şekilde nakletmektedir. “Eşim beni kapıya koydu. Ama hiçbir şeyim yok. Ne emekli maaşı var, ne nafaka ödüyor. Mecburum farklı işler yapmak zorundayım diyor. Nihayet gayri meşru işlere başlamış. Ondan para bundan para. Kocasının görüştüğü kadın da burada. İkisinin arasını dengeleyip ikisini sakinleştirmek gerçekten zor. Ötekine o işi bıraktırdık. Yazın fındık vb. işleri yapıyor. Kışın da gelirini sağlıyor. Öteki de hayatına devam edebiliyor.” (K8).

Kaynana gelin problemleri, aile içi ilişkilerde oldukça sık rastlanan, aileler için olumsuz sonuçlar doğurabilen problemlerden biridir. Bazı öğrenciler KKÖ ile bu konuda yaşadığı problemleri paylaşmakta, çözüm için danışmaktadır. Diğer taraftan öğretmenler dinlediği hikâyelerden yola çıkarak öğrencilere bu konuyla ilgili örtülü mesaj vermeyi önemsemektedirler. “Kaynana gelin problemleri, eş, maddi sebepler, sağlık en fazla paylaştıkları sıkıntılarının başında geliyor. Doktor gibi de davrandıkları oluyor. Psikolojik problemlerinden bahsedenler oluyor. Zaten gelenlerin eğitim ve kültür seviyesi çok düşük olduğu için psikolojik bir problem geçirdiğinin farkında bile olmuyor. Hastayım diyor. Çoğunlukla karşılaştığımız problemler aile içi problemler. Nasıl davranmalıyız ben şimdi burada ne yapmalıyım şeklinde soruları çok alıyorum.” (K9).

“Kayınvalide gelin ilişkileri ile ilgili ben derslerde çok konuşuyorum. Gelinin hakkına girmenin kul hakkı olacağını, kayınvalideyi üzmenin bir anneyi üzme olduğunu anlatıyorum. O konuyla ilgili çok fazla açık bırakmıyorum, çok fırsatta vermiyorum. Bazen hem gelin hem kayınvalide öğrencim oluyor. Ama eşlerle ilgili çok paylaşımlar oluyor. Bizim çok anlatmalarını istemediğimiz şeyler de oluyor. Ancak hiç anlatacak kimsesi yok. Yıllar süren evliliklerde bile çok ciddi sıkıntılar olduğuna şahit oluyorum. Çok üzülüyorum. Sabrı öğütlemekten başka elimden bir şey gelmiyor. Ama en çok eşlerle ilgili konular geliyor. Çocuk eğitimi ile ilgili de bazen anneler bilinçlenmek istiyor. Kız çocuklarına örtünmeyi, namaza başlamayı ne za-

man nasıl anlatalım. Asi özellikleri ile ilgili nasıl davranalım gibi konularda sorular geliyor. Ama çok sıklıkla eş sıkıntıları, aile kavgaları bunlar.” (K4).

“Kayınvalidenin bana yaptığı çok şeyler var. Kendisine söyleyemiyorum diyor. Ben bunları yaşıyorum ama bana yapılan doğru mu? Yanlış mı? Ben bunu hak etmiyorum, biliyorum diyor. Bu şekilde aile problemlerini paylaşıyorlar. Biz ona yol göstermeye çalışıyoruz, yön vermeye çalışıyoruz. Kendi bildiğimiz gördüğümüz hayat tecrübesi çerçevesinde insanlarımıza yardımcı olmaya çalışıyoruz. Aslında Kur’an kursu bir nebze bu terapistliğe bakıyor. İnsanların manevi yönünü doldurma ile de ilgileniyor” (K5).

Öğreticilerin verdiği bilgilere göre öğrencilerin Kur’an kurslarında belirli bir mesafe kat etmeleri, öğrenilmiş çaresizliği aşarak Kur’an öğrenmeleri, dinî pratiklerle ilgili bilgiler öğrenmeleri aile içinde onları saygın bir bireye dönüştürebilmekte ve farklı bir yönden aile içi süreçlere katkı da bulunabilmektedir. “Bayan ilk geldiğinde yakınmalar da bulunur. Mesela eşi evde "senin kafan ne alır ki!" ve daha ağır tabirler. Bir müddet sonra evinde saygınlık kazanmaya başlıyor. Genci de büyüğü de aynı şekilde. Artık onlara ilim öğrencisi veya başka bir saygınlıkla bakıyor. Evdeki bütün büyüklerde küçükler de aynı şekilde.” (K2).

Kur’an kursları fonksiyonel olarak dinî açıdan rehberlik eden, bireylerin psikolojik sorunlarını hocalarıyla paylaştıkları ve çözüm aradıkları bir kurum olmanın yanı sıra ailevi problemlere de katkılar sunan bir kurum işlevi taşımaktadır. Öğreticilerin verdiği bilgilere göre öğrenciler aile içi sorunlarla ilgili birçok konuyu kendileri ile paylaşmakta, çözüme katkı anlamında belirgin bir beklentiyle kurslara yönelmektedirler. Öğreticilerin yaptığı küçük yönlendirmeler bile kimi zaman çözüme katkı sağlamaktadır. Çünkü öğrenciler Kur’an kursu hocalarını kendilerine danışacakları, sırlarını paylaşacakları, bilgili bir kişi olarak görmektedirler.

Sonuç

Kur’an kursları Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak hizmet veren yaygın din eğitimi kurumlarıdır. Bu kurumlarda görev yapan Kur’an kursu öğretmenlerinin öncelikli görevi kendi isteği ile bu kurumlara yönelen öğrencilere Kur’an öğretmek, isteyenlere hafızlık yaptırmak ve dinî bilgiler vermektir. Eğitim-öğretim kurumları genç nesilleri geleceğe hazırlayan, kültür aktarımı sağlayan, yetişkin bireylerin eksiklerini gidererek topluma adapte etmeyi hedefleyen kurumlardır. Eğitim-öğretim kurumlarında sağlıklı planlamalar yapabilmek için öğrencilerin beklentilerini dikkate almak gerekmektedir.

Bu çalışmada Kuran kursu öğretmenlerinin verdiği bilgilere göre öğrencilerin önemli bir kısmı Kur’an kurslarını sadece bir din eğitimi kurumu olarak

görmemekte, bu kurumlara önemli ölçüde dinî, psikolojik ve ailevi sorunlarla ilgili danışmanlık rolü yüklemektedir.

Araştırmamız sonucunda Kur'an kurslarının öğrencilerin beklentilerine cevap vermek için bir ölçüde danışmanlık hizmeti verdiği ifade edilebilir. Ancak Kur'an kurslarında eğitim-öğretimin bir parçası olarak yerine getirilen bu hizmetin profesyonel bir psikolojik danışmanlık ve aile danışmanlığı olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bu hizmetin verilmesi için öğreticilerin yeterliliği de yoktur. Ancak Kur'an kurslarında verilen danışmanlık hizmeti pastoral danışmanlık veya manevi danışmanlık kapsamı içerisinde değerlendirilebilir.

Kur'an kursu öğretmenlerinin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla sosyo-ekonomik ve kültürel olarak toplumun alt kesiminden gelen, eğitim düzeyi düşük bireyleri Kur'an kurslarına yönelten örtük nedenlerden biri "danışmanlık beklentisi"dir. Öğrenciler Kur'an kursu öğretmenleri ile bireysel, ailevi sorunlarını paylaşmakta ve onlardan yardım beklemektedir. Öğreticiler kendi tecrübe ve birikimlerinden yola çıkarak öğrencilere tavsiyelerde bulunmakta, bu yönlendirmelerin önemsiz görülemeyecek sonuçları olmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse fiili olarak öğretmenlerin verdiği rehberlik ve danışmanlık hizmeti dinî, psikolojik ve sosyolojik yönleri bulunan kompleks problemlerin çözümüne katkı sunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla öğrencilerin psikolojik ve ailevi sorunlarının bir kısmı da din algısı ve yorumuyla ilgilidir. Bu sebeple öğrencilerin kurslarda aldıkları dinî eğitim sağlıklı bir dinî hayatı inşa etmekte, böylelikle sağlıklı din eğitimi süreci bireysel ve toplumsal problemlerin minimize edilmesini sağlamaktadır.

Öğrenciler için Kur'an kursları, sadece din eğitimi aldıkları bir kurum değildir. Öğrencilerin önemli bir kısmı bu kurumları boş zamanlarını değerlendirecekleri, manevi doyuma ulaşacakları, bireysel ve ailevi problemlerini paylaşıp çözüm arayacakları bir kurum olarak görmektedirler.

Kanaatimizce Kur'an kursları yetişkin kadınlar için mahallinde, isteğe bağlı olarak faaliyet göstermesi sebebiyle ulaşılabilirliği yüksek kurumlardır. Kur'an kursları bu özelliği sebebiyle yetişkin kadın öğrenciler için bir din eğitimi kurumu olmanın ötesine geçmekte, psikolojik danışmanlık ve aile danışmanlığı hizmetlerinin de verildiği kurumlar olmaktadır. Öğrenciler bu kurumlara manevi duygularla, terapi-sağaltım merkezleri olarak bakmaktadırlar.

Ancak yeterlikleri ve kendilerinden beklenen danışmanlık hizmeti açısından bakıldığında, Kur'an kursu öğretmenlerinin danışmanlıkla ilgili en azından temel yaklaşım ve uygulamalar hakkında bilgilendirilmesi ve belirli bir yetkinlik seviyesine ulaştırılması gerekmektedir. Öğreticilerin taleplerine

de yansıdığı üzere hizmet içi eğitimler bu kapsamda daha verimli bir şekilde, uzmanlık ve öğreticilerin ihtiyaçları öncelenerek yürütülmelidir. Bu kapsamda öğreticilerin insan ilişkileri, genel psikolojik yaklaşımlar, aile içi iletişim, Türkiye'nin toplumsal yapısı, din-toplum ilişkileri, din yorumları gibi alanlarda yeterliklerinin daha da artırılması düşünülmelidir. Zira birçok psikolojik ve toplumsal problemle yüz yüze kalan öğreticiler bu konuda kendini yeterli görmemekte ancak yeterliklerini arttırmak istemektedirler. Ancak pastoral danışmanlık uygulamasında olduğu gibi Kur'an kursu öğreticileri ağır psikolojik sorunlarla ilgilenemezler. Bu tür durumlarda Kur'an kursu öğreticileri uzmana yönlendirmekle yetinebilirler.

Toplumsal değişme, göçler, çarpık kentleşme olgusunun toplumsal sonuçları arasında sosyalleşme ve uyum sorunları sayılabilir. Kur'an kursuna yönelen kitlenin beklentilerine bakıldığında, bu kurumlar beklenmedik bir süreç yaşayan toplum kesimleri için bir tampon kurum işlevi görebilir. Kur'an kursları geleneksel kültürel kodlara sahip bireylerin şehre adapte olmasında önemli fonksiyonlar üstlenmektedir. Bu anlamda Kur'an kursları önemli sağaltım merkezleridir. Bireylerin psikolojik iyi oluşuna ve ailevi problemlerin çözümüne ciddi katkılar sunarak bireysel ve toplumsal problemlerin ileri boyuta ulaşmadan çözümüne katkı sağlamaktadır. Bu anlamda önleyici hizmet sunan bir sosyal hizmet kurumu olarak görülebilir.

Nitel veri analizine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma, Kur'an kursu öğreticileri ile yapılan görüşmelerden elde ettiğimiz bilgilere, yıllar süren gözlemlerimize ve alandaki literatüre dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada dile getirilen görüşler örneklemimizle sınırlıdır. Kur'an kurslarındaki öğrenci profili, dezavantajlı kesimin bu profil içindeki oranı, bu kesime yönelik üretilecek hizmetler konusunda daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Kur'an kurslarının bu kurumlara yönelen kitlenin sosyalleşmesine katkısı bu bağlamda zikredilebilir. Diğer taraftan benzer çalışmaların öğrenci görüşlerine dayalı olarak yapılması da faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Ansary, Nadia S. ve Raja Sallaoum. "Toplum Temelli Önleme ve Müdahale," *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, Editörler: Sameera Ahmed ve Mona M. Amer. Çev. Vahap Yorgun. Ankara: Nobel Yayınları (2015): 161-180.
- Arslantürk, Zeki. "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri," *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, Bursa: Kurav Yayınları (2006): 239-257.
- Atalay, Ahmet, A. Kürşad Akbulut, A. Serdar Yücel. "Bireylerin Sosyal Algı Ve Sosyalleşme Düzeylerinin Gelişiminde Rekreatif Uygulamaların Önemi." *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, İlk Bahar Dönemi, 1, sy. 1(2013): 18-29.

- Bilgin, Vejdi. "Dinî Sosyalleşme ve Dinî Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi.", *Sosyal ve Ferdi İşlemleri Açısından Namaz ve Cami*, İstanbul: Ensar Neşriyat (2009): 187-209.
- Bulut, Aytekin. *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Büyüköztürk, Şener, Ebru Kılıç Çakmak, Ö. Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Cebeci, Suat. *Dinî Danışma ve Rehberlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
www.cisead.org, <http://www.cisead.org/aile-danismanligi/aile-danismanligi-nedir.html>, (Erişim tarihi: 02.12.2016).
- Colman, Andrew. M. *Dictionary of Psychology*. Third Edition, New York: Oxford University Press, 2009.
- Çerik Oğuz. "Yaşlılıkta Sosyal ve Manevi Bakım." *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*, Editör: M. Faruk Bayraktar. İstanbul: Ensar Neşriyat(2007): 141-160.
www.diyaret.gov.tr, <http://www.diyaret.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136>, (Erişim Tarihi: 20.12.2016).
- Düzgüner, Sevede. "Maneviyat Algısı Ve Diğerkamlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye Ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)." Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Güngör, Özcan. "Amerika'daki Türk Gençleri İçin Cami ve Dinî Sosyalleşme (New Jersey Örneği)," *Diyanet İlmî Dergi*, 48-4 (2012): 117-136.
- Haqae, Amber ve Najeeb Kamil. "İslam, Ruh Sağlığı ve Müslümanlar," *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, Editörler: Sameera Ahmed ve Mona M. Amer. Çev. Vahap Yorgun. Ankara: Nobel Yayınları (2015): 3-14.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Işıkdoğan, Davut ve Müberra Aktürk. "Kuran Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)," *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, sy. 1(2012): 75-106.
- İnce, Abdullah. "Yaşlanma Döneminde Dini Hayat (Sakarya İli-Merkez İlçeler Örneği)." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Kaptan, Sami. *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tek Işık Web Ofset Tesisleri, 1995.
- Karagül, Arslan. "Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)," *Dini Araştırmalar* 14, sy. 40(2012): 5-27.
- Karaköse, Rukiye. "Kur'an Kurslarında Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik," *Etkili Din Öğretimi* içinde, İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Dernekler Federasyonu, (2010): 447-498.
- Kepçecioğlu, Muharrem. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: Alkım Yayınları, 1999.
- Koç, Mustafa. Manevi (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Kuş, Elif. Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi, Örnek Program NVivo İle Gösterimler. Ankara: Anı Yayıncılık, 2006.
- Mensching, Gustav. *Dinî Sosyoloji*. Çev. Mehmet Aydın. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2006.
- Nazlı Serap. *Aile Danışmanlığı*. Genişletilmiş 11. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.

- Ok, Üzeyir. "İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi," *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Cilt 2, Editör: Mehmet Bulut. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı(2008): 550-574.
- Özden, Sezgin. (Yayına hazırlayan), *Türkiye'de Ailelerin Eğitim İhtiyacı*. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara: Net Ofset, 2011.
- Özdoğan Öznur. "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47, sy. 2 (2006): 127-141.
- Özoğlu, Süleyman. Ç. *Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Hiperlink, 2007.
- Rahem, Farah Tasleema ve Hamada Hamid. "Ruh Sağlığı Görüşmesi ve Kültürel Formülasyon," *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, Editörler: Sameera Ahmed ve Mona M. Amer. Çev. Vahap Yorgun. Ankara: Nobel Yayınları (2015): 51-69.
- Seyyar, Ali. "Dünya ve Türkiye Uygulamaları Açısından Manevi Bakım" (http://www.manevibakim.com/bilim_alanlari/sosyal_bakim/index.asp, Erişim Tarihi: 16.11.2016).
- _____. "Dünyada Ve Türkiye'de Manevî Bakım Hukuku" http://www.manevibakim.com/bilim_alanlari/manevi_bakim/makale_17.pdf (Erişim Tarihi: 12.12. 2016).
- Shafranske, Edward P. "Klinik Psikoloji Ve Danışmanlık Psikolojisinde Din Psikolojisi," *Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, Çev: Şeyma Turan. Derleyen: Raymond F. Paloutzian- Crystal L. Park. Çeviri Editörleri: İhsan Çapçioğlu- Ali Ayten. Ankara: Phoneix (2013): 409-442.
- Şirin Turgay. "Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli." Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi,2013.
- TDK, Büyük Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58353aab0f66d0.40875429, (Erişim Tarihi: 23.11.2016).
- Toker, İhsan. "Bir Yapılaşma İlişkisi Olarak Kadınlar ve Din: -Başkent Kadın Platformu Örnek -Olayı-." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi,2005.
- Utz Aisha. "Ruh sağlığı, Ruhsal Bozukluklar ve Başa Çıkmanın Kavramsallaştırılması," *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri*, Editörler: Sameera Ahmed ve Mona M. Amer. Çev. Vahap Yorgun. Ankara: Nobel Yayınları (2015): 15-31.
- Woodruff, C. Roy. "In Practice Pastoral Counselling: an American Perspective," *British Journal of Guidance & Counselling*, Vol. 30, No. 1,(2002): 93-102.
- Yaparel, Recep. "Pozitif Ruh Sağlığına Katkıları Açısından Kur'an Kurslarının Psiko-Sosyal Fonksiyonlarına İlişkin Bir Değerlendirme," *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu 1* içinde, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (2013): 125-132.
- Yıldırım, Ahmet ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 1999.

Görüşme Yapılan Öğretici Bilgileri

K1; İlahiyat Fakültesi mezunu, Doktora yapıyor, Görev süresi 7 yıl.

K2; Ön Lisans Mezunu, Görev süresi 14 yıl.

K3; İmam Hatip Lisesi Mezunu, Görev süresi 21 yıl.

- K4; İlahiyat Fakültesi mezunu, Görev süresi 8 yıl.
K5; İlahiyat Fakültesi Mezunu, Görev süresi 13 yıl.
K6; İlahiyat Fakültesi Mezunu, Doktora yapıyor, Görev süresi 8 yıl.
K7; İlahiyat Fakültesi mezunu, Görev süresi 9 yıl.
K8; İlahiyat Fakültesi mezunu, Görev süresi 13 yıl.
K9; İlahiyat Fakültesi okuyor, Görev süresi 4 yıl.